

**Публічна лекція, прочитана 25 лютого 1879 р. професором
І. Лучицьким на користь недостатніх студентів
«Провінційні збори у Франції за Людовіка XVI та їхня політична роль»**

Система реакції була доведена до крайньої напруги і безуспішно. Усі кошти були випробувані, щоб підтримати її, і всі виявлялися не дійсними через повне виснаження коштів скарбниці. Становище справ, завдяки цьому, було таким, що доводилося або вдатися до оголошення державного банкрутства (Калоннь збільшив дефіцит більш ніж удвічі), або остаточно порвати зі старим порядком, якщо це було можливо. Доведений до крайності, Калоннь зважився на останнє. Відверто описав він королю безвихідь і прямо заявив йому, що для порятунку монархії необхідно вдатися до «сильних засобів», здійснити реформи, які, за його словами, одні тільки й можуть забезпечити добробут держави і «підняти ім'я монарха вище всіх найбільших імен монархії». Король був шокований: з часу Неккера йому не доводилося чути нічого подібного, навпаки, його запевняли, що все йде чудово. «Mais'estdu Neckerquevousm'apportez-la», вигукнув він, прослухавши мемуари свого міністра, знижуєконтролераголовного, як він називав його. – «Sire, відповів міністр, dansF'etatdeschoses, on ne peut rien vous donner de mieux». Важко було вимовити більше засудження старої системи, і її було засуджено рівним захисником її, які довели до абсурду.

Виправити фінанси, ось що служило головною спонукальною причиною, що змусила Калонна зважитися на сміливий крок. «Але доводив він королю, хоч би якою була премудра система нових положень, вона принесе жодної користі, якщо не буде побудована на хорошій і розумній системі адміністрації». Однією цією фразою Калоннь викреслював і знищував недавнє минуле і знову повертав монархію на той час, коли Людовік XVI вручив долі своєї держави Тюрго. Провінційні збори воскресали майже у тому вигляді, як проектував їх Тюрго. Калоннь зізнавався, що без допомоги нації він безсилий виправити існуюче зло, реформувати те, що було в конституції держави поганого. «Залучити до участі у розподілі податків самих платників, казав він, між іншим, здалося королю найкращим засобом полегшити тягар податків, зробити їх справедливішими, попередити скарги і породити серед нації інтерес до справ, інтерес, який, об'єднуючи всіх підданих і між собою, і з королем, один в змозі забезпечити освіченій владі розумну і добровільну послух».

Царювання Людовіка XVI починалося, таким чином, знову вдруге, але умови тепер були зовсім інші: іншим був настрій нації. Після Тюрго минуло понад десять років, і час це було втрачено безповоротно. Та й Калоннь не був схожий зовсім на Тюрго. Його репутація страшенно впала; ніхто не довіряв ні йому, ні його обіцянкам; всі запитували: «Чи справді все це серйозно, чи не комедія ці його обіцянки?» Збори нотаблів, скликані на його наполягання, поставилися до нього, тому, вкрай вороже, і опозиція, яку він, проти очікування, зустрів у його середовищі, була настільки сильна і наполеглива, що йому, за потребою, довелося скласти зброю і подати у відставку. Копія проекту провінційних зборів, що спиралися на виборному початку, зазнала долі свого оригіналу: збільшила собою кількість нездійснених проектів.

А суспільство тим часом сильно хвилювалося. Всі відчували, що близька зміна, і багато хто вбачав у зборах нотаблів перший крок до національних зборів. Що ж робить на увазі цей уряд? Людовік XVI передає управління країною в слабкі руки архієпископа Санського, Ломені де Брієнна, і продовжує діяти так, начебто не існувало проміжку 10 років після перших реформ.

За невдалою імітацією реформ Тюрго пішла при Брієнні імітація реформ Неккера, що носив у собі, як ми бачили, сильний відбиток реакції, що тоді виникала. Щоправда, крок уперед було зроблено: з тимчасового заходу, який було вжито за Неккера, у вигляді досвіду, реформу адміністрації було перетворено тепер на постійну міру. Указом 1787 р. провінційні збори були остаточно затверджені, визнані однією зі складових частин державного ладу і поширені на всю Францію, але в цьому і полягала головна відмінність брієннівської реформи від неккерівської. Основні засади, на яких були побудовані збори в 1778 р., залишилися не

зворушеними і в 1787. Навіть більше: збережено було щось і з тих запобіжних заходів проти зборів, виданих після падіння Неккера. У постановах уряду проглядало дуже помітно і колишню недовіру до зборів, і колишнє побоювання будь-якого кроку з боку проти влади. Права та повноваження зборів та коло їх діяльності не були зовсім збільшені. Вони мали, як і раніше, відігравати роль звичайних адміністративних установ та збирачів податків. Іntenдантати були утримані, і їм надані суттєві права стосовно зборів. Як і раніше тільки через їхнє посередництво могли зноситися збори з міністром, як і раніше їм дано право нагляду за зборами, право рішення з спірних фінансових питань, як і раніше, доручено стягнення податків у тих випадках, коли збори уповільняють їх збором, як і раніше. тому вони виявлялися досить сильними, щоб ставити перешкоди і перешкоди справі зборів, і, дійсно, до 1789 р. і ставили їх. На прямі вибори членів зборів провінцією уряд не наважується: він лише обіцяє запровадити їх згодом. Спочатку після введення нових установ воно уявляє собі право призначати половину всіх членів провінційних зборів; інші члени обираються призначеними від уряду депутатами. Повітові збори формуються так само, з тією лише різницею, що у призначенні половини їх членів бере участь не король, а провінційні збори.

Але якщо при Неккері подібні обмеження виборчого права і ролі і повноважень зборів викликали в суспільстві значне невдоволення, якщо і тоді вже урядові заходи щодо зборів зазнали різкої критики, що знайшла відгук в одному з провінційних зборів, то чого крім незадоволення і такої критики і протестів можна було чекати тепер, через десять років і після того, як суспільство пережило і епоху реформ, і війну за звільнення американських колоній, і тривалу реакцію, і збори нотаблів, на яких відкрито висловили вимогу скликати генеральні штати? І справді, тільки-но виданий був указ, який дарує Франції права самоврядування, як значна частина суспільства висловилося проти нього. Більшість парламентів, які були виразниками та органами громадської думки, почали відмовляти від занесення указу до протоколу; інші парламенти прямо заперечили установі зборів у підсудних їм провінціях. Даремно уряд вдавався до *lettresdecachet*, щоб упокорити непокірні парламенти: протести відновлювалися, і поновлювалися з того, що в очах парламентських діячів того часу нові права, даровані нації, були занадто обмежені, що вони знищували собою історичні права провінцій і не виправляли існуючого зла. Члени безансонського парламенту, які першими подали сигнал до протестів, найрішучішим чином порушили питання про розширення прав і в найсильніших висловлюваннях вказали уряду на недостатність нових установ, на їхні слабкі сторони. «Ваше В., говорили члени парламенту у своїх *remonstrances*: зворушені бідністю і нещастями ваших підданих, і виснаженням фінансів, Ви вважали руйнування найогиднішою і зневаженою всіма адміністрації найкращим благодіянням, яке ви можете дарувати народу, і визнали існування безладів, породили адміністрацією. І ось у видах порятунку цієї адміністрації від загального невдоволення та її зміцнення вам представили новий план провінційних зборів. Навряд чи можна було з великим мистецтвом і спритністю створити такий привабливий для вашого батьківського серця проект. Що ж дивовижного, якщо ви повірили, що народ цілком задоволений новими установами». Але, додав парламент збори, організовані згідно з едиктом, навіть якби вони були складені з осіб, що носять найвідоміші і найдорожчі провінції імена, навряд чи може бути названо дійсними провінційними зборами, одного разу провінція не бере жодної участі у виборі його членів. Крім того, зважаючи на ту залежність, яку поставлені збори від інтенданта та розпоряджень королівської ради, вони, очевидно, не в змозі виправити існуюче зло, оскільки з'являться не більше, як простим додаванням до сум уже існуючих адміністраторів. Тому, викорінення зла, на думку членів парламенту, уможливиться лише в тому випадку, якщо буде розширення прав, якщо будуть відновлені провінційні штати, знищені інтендантати та обмежені повноваження та влада королівської ради. І то була не поодиноким лише вимога. З такими ж вимогами звернулися до короля та інші парламенти, які запідозрили уряд у прагненні переслідувати лише фіскальні цілі за допомогою нових установ. І чудово, що парламент у Бордо особливо різко висловився у цьому сенсі, - тим часом як, не далі, як у 1779 р., його члени енергійно наполягали на застосуванні до всієї Франції зборів, проєктованих Неккером.

Зміна, що відбулася, таким чином, і в настрої громадської думки, і, головне, в обсязі вимог, що висуваються владі, була надто різкою і значною, щоб можна було розраховувати на силу і значення запобіжних заходів, вжитих стосовно зборів Брієн. Негайно після оприлюднення декрету йому довелося переконатися в цьому і до того ж дуже чутливим чином. Під впливом і тиском громадської думки діячі нових установ, які нараховували у своєму середовищі масу осіб, призначених владою, стали виявляти схильності, які мало відповідають надіям Брієнна. Спочатку після відкриття засідань опозиційний дух позначився вже в багатьох із зборів, і було ясно, що вони мають намір піти шляхом, зазначеним парламентами. Щоправда, невдоволення новими установами, невдоволення, можна сказати, майже загальне, не скрізь позначалося в однакових формах, з однаковою енергією та рішучістю. У той час як у деяких провінціях опір запровадження нових установ виявився в такій різкій формі, що змусив уряд уповільнити справу застосування до них нового закону, в інших, де спогади про колишню незалежність і старовинні вольності ледь збереглися і де вплинула досить помітним чином, збори не були прийняті, але навіть викликали адреси подяки. Але річ у тому, що у цих адресах різко звучала нова нота, майже звична для представників влади. Подяка за введення нових установ часто пов'язувалася з такими заявами, які показували, що члени зборів не бажають ні відігравати ролі простих адміністраторів, ні йти проти громадської думки. Якщо нові установи й ухвалювалися, то не більше, як тимчасовий захід, з яким необхідно мало бути значне розширення прав. Так, збори в Оверні, на яких видатну роль грав один із героїв американської війни, Лафайет, одноголосно утираючи подячну адресу королю, висловлювало надію, що новий регламент (його чекали тоді) дасть йому можливість діяти цілком вільно і з необхідною гідністю. У той же час, як би для того, щоб показати, наскільки навіть і в такій формі нові установи не в змозі задовольнити його бажання, воно заявляло, що «провінція одна з останніх втратила право скликати штати», і що тому вона вважає себе у праві і навіть зобов'язаним просити короля, «щоб він оголосив провінції, що приведення у виконання нового регламенту не завдасть жодної шкоди споконвічним і невід'ємним правом Оверні», то був з боку зборів не більше, ніж перший крок, за яким пішли інші сильніші і рішучіші.

Уряд тим часом приймав адреси, але й не думав про те, щоб задовольнити прохання зборів. Кожним новим розпорядженням і роз'ясненням нового закону воно, навпаки, як би показувало зборам, що не має наміру робити їм скільки широких поступок, і, таким чином, постійно відштовхувати їх від себе. У країні створювалося внаслідок цього крайнє напруження сил, яке мало закінчитися раніше чи пізніше, так чи інакше, перемогою чи поразкою однієї зі сторін. Безмовна відмова Брієнна, за існуючих тоді обставин і настроїв, не тільки не заспокоювала зборів, а, навпаки, ще більше збуджувала їх і спонукала до таких дій, на які врятувалися зважилися б збори, створені Неккером. Питання розширення прав, через відмови уряду і попри нього, набував дедалі більшої популярності серед зборів. Те, що раніше було обговорено лише одним зборами, питання про повернення провінціям їх права скликати штати, стало предметом постійних прохань і вимог, які до короля. Рідкісні провінційні збори не вдавалися до своїх архіву або історичних спогадів і хроніків, щоб довести невід'ємність права бути перетвореними на повноправні штати, рідкісне не заявляло, що в ширшій свободі і самоврядуванні корениться істотний і необхідний засіб порятунку. До половини 1788 року рух у цьому сенсі розрісся так, що охопило собою майже всю Францію, і звідусіль майже почали лунати голоси, які вимагали реформи адміністрації в цьому сенсі.

То були не більше як словесні заяви. Але збори не обмежилися ними одними, і вже спочатку сміливіші і рішучі з них спробували перейти від слів до дії, не замислюючись навіть перед відкритим і явним порушенням закону.

А закон був цілком зрозумілий: він найсуворіше забороняв зборам відмовлятися від внеску тієї суми податків, що випливає з провінції, яка заздалегідь визначалася королівською радою. Зборам, як нам відомо, було надано право лише робити заяви з приводу оподаткування, просити про зменшення сум, що стягуються з провінції, але не більше того. Зважаючи на крайнє руйнування країни та зменшення платіжних сил народу, збори

необхідно ставали вкрай скрутне становище. Вони повинні були або задовольняти вимоги закону і бачити, як збільшується розорення країни і як посилюється в народі почуття невдоволення новими установами, або порушити закон і відмовити владі у покорі. Частина зборів обрала останній шлях, і це показувало вже, на що може очікувати уряд і від зборів, і від нації. Тільки-но відкрилися сесії зборів, як питання про податки було висунуто на перший план їхніми членами. Збори в Турі та Пуату рішуче і категорично відмовилися збільшити навіть у найслабшій мірі існуючі податки і прямо заявили, що знаходять його шкідливим та руйнівним для провінцій. «Якщо податки стягуватимуться як і раніше, то жителі провінції обнадіяні у своїх надіях, так сказано було на зборах у Турі дивитися на своїх нових адміністраторів, як на тих, хто намагається збільшити податки, а не розподілити їх скільки завгодно справедливо на всіх». Збори в Оверні пішли ще далі. Воно заявило, що не тільки вважає неможливим видати суперечку на необхідну урядом суму (саме 1,807,000 л.) і готові дати тільки частину її (1,298,000 л.), можливу по силах провінцій, але що через розорення країни знаходить продовження існуючих податків справою вкрай не та руйнівним для неї.

Таке явне і відкрите порушення цих зборів повноважень не могло не викликати заходів з боку уряду, що ревниво оберігав свої прерогативи, і, замість відповіді, у всі збори було відправлено найсуворішу догану, що супроводжується суворим нагадуванням діячам нових установ їх обов'язків. Королівським комісарам наказано було оголосити членам зборів про королівське невдоволення і навіяти їм, що надалі вони не повинні ні в якому разі виходити з рамок призначеної діяльності, якщо хочуть здобути милість короля. «Якби, так гласило послання, відправлене в Овернь, збори обмежилися згідно зі своїм обов'язком, лише поданням королю опису тяжкого становища провінції... король вислухав би милостиво це уявлення і, не довіряючи лише деяким і цілком природним перебільшенням, постарався б зважити і тому, наскільки справедливо було б дарувати Оверні те, чим не користуються інші провінції; але провінційні збори, що забували головну мету свого призначення, дозволили собі засумніватися в законності королівського розпорядження і перекрутити його природний зміст. Цього король ніколи не потерпить і зуміє виконувати свої розпорядження».

Овернські збори вислухали послання, але одразу ж, у тому ж засіданні, ухвалили таке рішення, яке показувало, що воно має намір наполегливо і неухильно йти якимось прийнятним шляхом. Для добра вітчизни і самого короля, так вирішили знову члени зборів, вони вважають себе зобов'язаними завзято тримаються вже виражених ними почуттів і просять знову і наполегливо короля розглянути і затвердити те, про що свідчить перше їхнє уявлення. Складена в такому дусі відповідь негайно була надіслана королю, і збори розійшлися, розійшлися вчинені спокійно, хоча тепер уже не було сумніву в тому, що між представниками влади та одним з органів адміністрації, підтримуваним громадською думкою, починається наполеглива і цього разу вже остаточна боротьба. Важко було тільки передбачати її тривалість, через обмеженість прав і слабкість зборів, але Брієнь своїми діями та заходами прискорив її, схиливши ваги далеко не на свою користь.

Чим більше посилювалося хвилювання у країні, що різкіше і відвертіше висловлювалося громадську думку, то дедалі сміливіше і рішучіше став відступати Брієнь від тієї поміркованої політики, якої він мав намір слідувати спочатку. З кожним моментом ставало помітніше, як у урядовому середовищі отримує перевес прагнення стати знову на реакційний шлях, вдатися до старих коштів, випробуваних вже наступниками Неккера. Здійснювалася знову реакція, неминуча, втім, у той час.

При тому становищі, в якому знаходилися фінанси, при повному опустінні скарбниці, подвоєнні дефіциту та припинення деяких податків, іншого результату і бути не могло: помірні поступки виявилися невдалими і викликали протести, на широкі поступки вимогам суспільства не могли ще тоді вирішитись. А тим часом виплутатися з вкрай скрутного фінансового стану було необхідно, і ось визнали за можливе вийти з нього, вдавшись до тих же засобів, які рекомендував Флері, тобто. до створення нових податків, нового подушного податі, штемпельного податку і чогось на кшталт поземельного податі. Обтяжену націю

обкладали знову і оподатковували в той час, коли частина суспільства зробилася цілком байдужою до справ, серед іншої укорінилося переконання, що жодне оподаткування немислиме, і лише одна нація має право обговорювати питання про податки. Створювався новий предмет суперечки між суспільством та владою. Зіткнення було неминучим, і воно відбулося відразу після того, як уряд завинув про свій намір обкласти націю. Збори нотаблів, куди передусім було внесено пропозицію у тому, відкинуло нові податки і вимагало звання генеральних штатів. Зазнавши невдачі тут, звернулися до парламентів, але й у їхньому середовищі зустріли чи не найгірший прийом, і вислухали замість відповіді повторну у більш різких висловлюваннях також вимогу, але ще посилену постановою, внаслідок якої члени парламентів були оголошені незмінними, а нація – суддею та вирішувачем питань про оподаткування.

Для уряду виходу немає більше: скарбниця була порожня, бракувало коштів на покриття поточних витрат, на поступки лише предметам першої необхідності. Потрібно було або поступитися, або розпочати відкриту боротьбу. І ось після деякого вагання, після низки напів заходів, наважилися вдатися до сили для упокорення непокірних парламентів і вчинили військовий *coup d'etat*. Але в один і той же день найбільш видатні члени парламентів були заарештовані, будівля парламентів зайняті військами, і на завершення оприлюднено указ, який знищував парламенти і заминав їх новою установою: верховним судилищем (*courpléniere*). Уряд сподівався цим шляхом не лише зламати опозицію, а й домогтися реєстрів фіскальних едиктів. Але воно негайно побачило, яку величезну помилку зробило воно. Своім заходом воно підлило олії у вогонь, обурило громадську думку, обурило цілі провінції і замість «правильної опозиції одних парламентів» зустрілося з «гарячішою і приборканою опозицією, опозицією народу».

У Бретані, Провансі, Лангедоку, Беарні та інших провінціях спалахнули бунти, і коли проти тих, хто обурився, вислали війська, виявилось, що розраховувати на армію більш неможливо: дисципліна зникла, і війська побраталися з народом. Уся Франція наповнена була обурливими прокламаціями, звідусіль посипалися протести. Місце парламентів зайняли провінційні збори, штати, муніципалітети, що почали з більшою енергією, ніж раніше, вимагати провінційних штатів та розширення прав. Хвилювання йшло, посилюючись все більше, поки, нарешті, не пройшла всієї Франції чутка про те, що діялося в Дофіні.

Тут, серед населення Дофіні, значно сильнішою ніж в інших провінціях, збереглися спогади про колишню незалежність і права самоврядування, і тому адміністративна реформа знайшла тут лише найменшу кількість захисників. Звістки про намір Неккера застосувати реформу до Дофін викликало лише протести на користь колишніх штатів, і Неккер довелося відмовитися від установи в провінції провінційних зборів. Коли в 1787 р. уряд знову задумав застосувати новий закон про провінційні збори до Дофіні, він зустрівся з новим і ще більш енергійним та завзятим опором жителів. Незадоволення проти нових установ було майже загальне, і парламент Гренобля, який узяв на себе роль захисника інтересів і бажань провінції і відмовився внести до своїх протоколів новий закон, лише здобув тим подяку населення і став надзвичайно популярним у провінції. Тісно і нерозривно зв'язав він свої інтереси з інтересами провінції, і ось, коли стало відомо в Греноблі, що військова сила розпоряджається в парламенті і що деякі члени його заарештовані, все населення, як одна людина, піднялося на захист охоронців прав провінції, що шукаються. Все, і чоловіче, і жіноче, населення Гренобля обурилося, і війська, яким доручено було розправу, зазнали відкритого нападу. З дахів кидали у війська черепицями, на вулицях відбувалися рукопашні сутички, поки, нарешті, не з'явилися передмістя на виручку і не захопили силою урядових будівель.

У місті панував страшний безлад. Населення провінції при перших чутках про повстання в Греноблі прийшло в сильне хвилювання. Боротися з повсталими не було можливості: губернатор перебував під владою повстання, війська відмовлялися битися, парламент не існував: його члени здебільшого тікали з міста, якщо не були заарештовані.

Через анархію, що царювала в провінції, гренобльська буржуазія зважилася діяти і власною владою, всупереч прямому наказу влади, скликала в Греноблі збори провінційних штатів. Самовільно вирішувала вона питання, через яке тривала довга, але безуспішна боротьба між урядом і зборами. 14 липня 1788 р. збори штатів відбулися, і одразу ж вирішено було остаточно зібратися у Візіллі і там вирішити всі питання, що цікавили провінцію.

Приклад Гренобля наслідували інші міста і громади Дофіні. Всюди склалися збори, самовільно скликані, і скрізь і одноголосно вирішували депутати підтримувати штати у Візіллі. Даремно влада вживала всіх зусиль, щоб стримати народні маси, наказувала консулам залишати місця їхнього служіння: всі заходи, які вони вживають, виявилися безуспішними, і 21 липня понад 600 депутатів вже були присутні на штатах, які відкрилися цього дня у Візіллі. Одностайно поставлено було принести клятву підтримувати єдність та інтереси провінції і потім послати королю «tresremonstrances» провінції. Збори вимагали: відновлення влади парламенту, скликання негайного генеральних штатів (інакше, заявляло воно, народ повинен платити податей), установи провінційних штатів для Дофине. Поведінка і дії були піддані різкій критиці, і важливі свободи, і гарантія особистості поставлені як умови, необхідні створення порядку країни.

У вирішальну хвилину уряд спробував ще раз вдатися до сили. Посланий був указ, що наказував заарештувати найважливіших діячів зборів, але він не був виконаний: не виявилось осіб, які зважилися б на цей захід. Подальший опір з боку уряду виявлявся неможливим, тим паче, що приклад Дофіне порушив решту провінцій, і звідусіль знову посипалися вимоги перетворити провінційні збори на провінційні штат. І воно побачило себе змушеним поступитися. 2 серпня провінції Дофіні даровані провінційні штати, скликані тепер у Романі; 8 серпня було оголошено про скликання генеральних штатів на 1 травня 1789 р. і знищення *coupleniere*, а 25 – дана відставка Бріенну. Всі ті поступки громадській думці, які колись, ще в 1775 р. вимагали *courdesaides* Парижа, були тепер зроблені. Але було вже запізно. Король не керував і не міг керувати рухом. Наближалася, вірніше, почалася вже революція, яка забрала у своєму потоці і провінційні збори, як вони були здійснені і саму владу.

**Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського.
Лучицький І. Провінційні збори у Франції при Людовіку XVI та його політична роль /
І. Лучицький // Університетські вісті. 1879. № 5. С. 237-248.**